

פתיחה

הגמרא במסכת פסחים (ד"ע"א) עוסקת בהלכות בדיקת חמץ ודנה בשאלה, האם נשים, עבדים וילדים קטנים נאמנים לבדוק חמץ, ולמסקנה פוסקת, שהם נאמנים לבדוק חמץ אך ורק כאשר ביטלו את החמץ לפני כן, מה שהופך את בדיקת החמץ לבדיקה מדרבנן¹, אבל אם הבדיקה מדאורייתא - הם אינם נאמנים.

הראשונים תמחו על דברי הגמרא, שהרי ממקומות רבים בש"ס עולה שנשים נאמנות גם בדינים שתוקפם מדאורייתא, למשל נאמנות דיני נידה, כשרות הבשר וכדומה, אז מדוע לבדוק חמץ הן לא נאמנות? נאמרו ביישוב קושיה זו תירוצים רבים:

א. **התוספות** (ד"ה הימניהו) כתבו, שלמרות שבדרך כלל אכן נשים נאמנות, בבדיקת חמץ יש דין מיוחד - הבדיקה לוקחת זמן רב ונשים הן עצלניות, לכן סמכו עליהם רק כאשר הבדיקה מדרבנן. בדומה לכך פסק **המשנה ברורה** (תלז, יח) בשם **המהרי"ל**, שלכתחילה אין לתת לנשים לבדוק חמץ, ובלשון התוספות:

"אף על גב דכל דבר שהוא בידם מהימנין להו לנשים ועבדים ואפילו מדאורייתא דמעשים בכל יום שאנו מאמינים לאשה ועבד על השחיטה ועל הניקור, מכל מקום אי הוי מדאורייתא לא מהימנין להו משום דאיכא טירחא יתירתא וצריך דקדוק גדול, כדמוכח בירושלמי שמפרש מפני שנשים עצלניות."

ב. **הרי"ף** חלק וטען, שמאחר שממקורות רבים עולה שנשים נאמנות גם על איסורי דאורייתא, הגמרא במסכת פסחים לא נפסקה להלכה, ומותר לנשים לבדוק חמץ גם אם חובת הבדיקה היא מדאורייתא, וכן פסק להלכה גם **הרמב"ם** (חמץ ומצה ב, יז), ובעקבותיהם **השולחן ערוך** (או"ח תלז, ד) שפסק שנשים יכולות לבדוק חמץ, ולא כתב שמדובר במקרה בו ביטלו לפני את החמץ.

יש להעיר, שבעקבות כך שנשים בזמן הזה אינן מזלזלות בבדיקת חמץ ואינן עצלות, העיר **ערוך השולחן** (שם) שהן יכולות לבדוק ללא חשש. בעקבות העיסוק בשאלה האם נשים כשרות לבדוק חמץ, נעסוק בשאלה האם יש חובה לבדוק חמץ. עיקרה של הסוגיה מתמקד בשאלה, האם כאשר רוב הסיכויים שאירוע מסוים התרחש, צריך לוודא שאכן כך התרחש.

1. בדיקת חמץ

הגמרא במסכת פסחים (ד"ע"א) דנה בשאלה, האם כאשר אדם משכיר בית מחברו בערב פסח, מסתמא הבית בדוק מחמץ ולכן לא צריך לבדוק אותו, או שרוב הסיכויים שהבית לא בדוק ויש חובה לבדוק. הגמרא ממשיכה וכותבת, שהדין עוסק רק במקרה בו בעל הבית אינו נמצא ואי אפשר לברר אצלו אם הוא אכן בדק, אך אם בעל הבית נמצא - חובה לברר שאכן הבית בדוק.

א. בפשטות עולה מדברי הגמרא, שבכל מקום בו אפשר לברר את המציאות, לא סומכים על הרוב, ולכן כאשר בעל הבית נמצא יש לברר האם הוא בדק חמץ, למרות שרוב האנשים בודקים את ביתם. מקרה נוסף דומה של פסיקה ההולכת בכיוון זה, מביא **הר"ן** (א"ע"ב בדה"ר) מדברי **הרי"ף** (חולין ג ע"ב) בהלכות שחיטה.

הגמרא בתחילת מסכת חולין (ג ע"ב) פוסקת, שאם ראו אדם ששחט בהמה ולא יודעים אם הוא שוחט מקצועי, תולים ששחט כראוי והבהמה כשרה באכילה, מכיוון שרוב האנשים הניגשים לשחוט בהמה יודעים לשחוט. הרי"ף מעיר במקום, שבמקרה בו השוחט עדיין נמצא בסביבה, אי אפשר לסמוך על הרוב וצריך לבדוק שהוא אכן יודע הלכות שחיטה, ובלשון הר"ן:

"נראה מדברי הרי"ף דדוקא היכא דאזיל לעלמא ולא איפשר למבדקה (= שהוא הלך ואי אפשר לבדוק אותו), אז סמכינן על רוב מצויין אצל שחיטה, אבל כל היכא דאיתיה קמן (= כל זמן שהוא נמצא בסביבה) בודקים אותו. ומצאנו כך גם בפסחים (ד"ע"א) אלמא דאי איתיה קמן לא סמכינן אחזקה אלא בדקין ליה (= הרי שאם בעל הבית בסביבה, צריך לשאול אותו אם הבית בדוק)."

ב. דעה חולקת מופיעה בריטב"א (חולין ג ע"ב ד"ה ועכשיו). הוא טען, שלא בכל הפעמים כאשר אפשר לברר צריך לברר, ויש מקרים בהם אפשר לסמוך על הרוב. מה החילוק בין המקרים? חוזק הרוב. כאשר יש רוב חזק ומשמעותי (למשל שמונים-תשעים אחוז), אפשר לסמוך על דעת הרוב ואין צורך לבדוק, וכאשר יש רוב חלש (שישים אחוז) צריך לברר.

לכן, למרות שבבדיקת חמץ צריך לשאול את בעל הבית אם הוא בדק את החמץ, זה רק בגלל שלא רוב גמור בודקים חמץ. אבל כאשר ראו אדם שחט בהמה, גם אם הוא עדיין נמצא בסביבה אין צורך לבדוק ששחט כראוי, מכיוון שרוב גמור מהשוחטים שוחטים כראוי (וייתכן שגם הרי"ף מודה לריטב"א, אלא שסובר שהרוב ששוחטים כראוי אינו רוב גמור).

בדיקת טריפות

הדעה שהתקבלה להלכה היא דעת הר"ן, שבמקום שאפשר לברר צריך לברר ולא סומכים על הרוב (שו"ע יו"ד א, א), אלא שעל שיטה זו קשה מהגמרא במסכת חולין (נא ע"א). הגמרא במסכת חולין כותבת, שאם שחטו בהמה לא צריך לבדוק אם היא טריפה או לא וסומכים על כך שכשרה (למעט הריאות), והרי במקום שאפשר לברר לא סומכים על הרוב?! נחלקו האחרונים ביישוב הקושיה:

א. תירוצ ראשון הביאו **הבית יוסף** (או"ח תלז) ו**המגן אברהם** (שם, ד). הם כתבו שהחילוק בין המקרים תלוי בשאלה, האם הרוב ניצב כנגד חזקה. כלומר, במקרה הראשון של בדיקת החמץ שבו רוב האנשים בודקים, הרוב ניצב כנגד החזקה שבבית יש חמץ, שהרי בכל השנה אוכלים חמץ בבית, והבית מוחזק כלא כשר לפסח².

¹ בטעם הדבר שבנוסף לביטול החמץ הצריכו חכמים לחפש אחריו, הביאו מספר טעמים: א. **התוספות** (פסחים ב ע"א ד"ה אור) כתבו, שחז"ל חששו שמא אדם יראה חמץ בפסח ויבוא לאוכלו. ב. **הר"ן** (א"ע"א בדה"ר) כתב, שאם היו רק מבטלים בלב, באמצע החג כאשר היה רואה את כל החמץ שלא יכול לאכול, היה חוזר בו מהביטול ועובר על איסור דאורייתא של בל יראה ובל ימצא. לכן תיקנו לשורפו.

² ועל אף שרוב וחזקה - רוב עדיף (קידושין פ, נידה יח, חולין פז), עדיין לכתחילה צריך לבדוק את הבית מחמץ. בדיעבד במידה ולא יבדקו את הבית, אז הרוב יגבר על החזקה, והבית יהיה כשר לפסח (אם כי עדיין ביראים ס"י שא).

לעומת זאת בסוגיה של איברי הבהמה, כל עוד היא לא קיבלה מכה וכדומה בפשטות האיברים כשרים, והסבירות שיש לבהמה חור בריאה (דבר הפוסל אותה באכילה) או פגם באחד האיברים נמוך. לכן כאשר פוסקים שמסתמא השוחט שחט כראוי, אין זה כנגד החזקה של הבהמה, שהרי כבר לפני כן היא הייתה בחזקת כשרה וניתן לסמוך על הרוב, ובלשון המגן אברהם:

"לא סומכים בבדיקת חמץ היכא דאיכא לברורי (=איפה שאפשר לברר), ולא דומה לבדיקה דלא בודקים אחר כל הטריפות וסומכים על החזקה, דהתם (=שם) לא היה לו מעולם חזקת טרפות, אבל הכא כל השנה היה בחזקת חמץ, ואתה בא להוציאו מחזקת חמץ לא סומכין על כך לכתחילה."

ב. **הפרי חדש** (שם, ב) חלק וכתב, שבכל מקום בו הולכים הרוב צריך לברר, אפילו אם יש חזקת כשרות. הסיבה שבכל זאת לא צריך לברר את כשרות הבהמה היא, שבדיקה כזאת דורשת טרחה רבה: לנקות את הדם, להפריד את האיברים, לבדוק אם הם שלמים וכו', לכן במקרים מעין אלה, פטרו חז"ל מלבדוק ואפשרו לסמוך על הרוב. כדבריו כתב גם **הפרי מגדים** (אשל אברהם נה).

ג. תירוצו נוסף מופיע ב**ב"ח** (שם), אך על מנת להבין את תירוצו, יש לראות קודם את דברי הגמרא במסכת בכורות (כ"א) הדנה 'ברוב התלוי במעשה'. הגמרא בבכורות כותבת, שאם יהודי לקח בהמה מגוי ולא יודע אם היא כבר התעברה בעבר, הוא צריך לחשוש שהבהמה לא התעברה, והוולד הראשון שנולד קדוש (פטר רחם) ושייך לכהן.

הגמרא מקשה, מדוע פוסקים שהבהמה קדושה מספק? הרי רוב הבהמות יולדות בשנה ראשונה, וצריך ללכת אחרי הרוב! אחד מתירוצי הגמרא הוא, שמדובר ברוב התלוי במעשה. כלומר, רוב הבהמות (הנמצאות בשבי) לא מתעברות ממילא, והן צריכות התערבות חיצונית שתעזור להן להתעבר, ובמקרים כאלה לא הולכים אחרי הרוב (ועיין רמב"ן יבמות ק"ט).

באותה דרך מחלק הב"ח בין רוב אנשים שבדקים חמץ, לרוב בהמות כשירות. כאשר סומכים על רוב אנשים שבדקים חמץ או שוחטים כראוי מדובר ברוב התלוי במעשה - אלמלא פעולת האדם התהליך לא היה מתבצע מאילו, לכן מדובר ברוב יחסית חלש שאם ישנה אפשרות צריך לבדוק שאכן כך קרה במציאות. לעומת זאת רוב הבהמות כשירות באופן טבעי, ועל רוב כזה אפשר לסמוך ואפילו לא צריך לברר, ובלשונו:

"אכן העיקר דבהמה שונה, שחזקת כשרותה ממילא היא, מה שאין כן בבית בדוק דאינו אלא על ידי שיבדקנו הבעל הבית, ואפשר שעל ידי שום סיבה שלא בדקו, לכך צריך למישייליה (=לשאול אותו). ומטעם זה בשוחט אי איתיה לקמן (אם הוא נמצא כאן) צריך לבדוק, ואין סומכין ארוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן."

2. בדיקת ציצית לפני התפילה

מחלוקת האחרונים שראינו ביישוב הסתירה בין בדיקת חמץ שצריך לברר, לאיברי הבהמה שכשרים ואין צריך לברר, משפיעה גם על השאלה האם צריך לבדוק את הציציות לפני התפילה:

א. **הרא"ש** (כלל ב, ט) כתב, שבעיקרון לא צריך לבדוק את הציצית לפני התפילה, מכיוון שמחזיקים שכמו שאתמול הציצית הייתה כשרה - כך גם היום. בכל זאת הוסיף, שהחרד אל דבר ה' יבדוק את הציציות לפני התפילה, מחשש שמא בכל זאת נפסקה ציצית אחת, והמברך יעבור על איסור ברכה לבטלה (שהרי הציצית פסולה), וכך פסק להלכה **השולחן ערוך** (או"ח ח, ט).

ב. **הב"ח** (ח, ח) חלק על הרא"ש וסבר, שבמקרה כזה אין חזקה שהציצית כשרה, וצריך מעיקר הדין לבדוק אותה לפני ההתעטפות. הוא נימק את הפסיקה על פי שיטתו שראינו לעיל, מכיוון שאת קשירת הציצית עשה אדם, אם כן היא כשרה בגלל רוב התלוי במעשה, וכפי שראינו לעיל לשיטתו אי אפשר לסמוך על רוב התלוי במעשה, ובלשונו:

"הרא"ש כתב, דהחרד אל דבר ה' יבדוק הציצית קודם עטיפה שלא יברך ברכה לבטלה. משמע מלשוננו, שמעיקר הדין אין צריך לבדוק, אך נראה לעניות דעתי דאין לסמוך על החזקה בציצית, דדווקא היכא דהחזקה באה מצד טבע העולם כמו בהמה בחזקת כשרות אפשר לסמוך, אבל כאן החזקה אינה ממילא, אלא תלויה במעשה האדם שתיקן הציצית."

אמנם, כפי שהקשה **המגן אברהם**, דברי הב"ח לא מובנים. אם השאלה הייתה האם הציצית נעשה בכשרות, צודק הב"ח שאי אפשר לסמוך על כך שהיא כשרה כי מדובר ברוב התלוי במעשה. אבל במקרה שלנו הציצית כבר נבדקה בעבר והוכחה כוודאי ככשרה, והשאלה היא האם אנו סומכים על כך שהציצית כשרה היום בגלל שהיא הייתה כשרה אתמול, ואין קשר לרוב התלוי.

פסק המגן אברהם

למרות קושיית המגן אברהם על הב"ח למעשה פסק כמותו, וכתב שצריך לבדוק את הציציות. בטעם הדבר נימק, שכפי שראינו לעיל בדברי הר"ן, במקום שאפשר לברר את הספק לא סומכים על החזקה: "משום דאין סומכין על החזקה במקום דיכולים לברר, כמו שכתוב בורה דעה סימן א", וכן בגלל שמדובר בחזקה גרועה, שהרי החוטים מועדים להחתך.

אמנם, גם על דברי המגן אברהם יש לתמוה כפי שהקשה **מחצית השקל** (שם). הרי כפי שראינו לעיל, המגן אברהם הצריך לבדוק את החמץ לפני פסח, מכיוון שחזקה שיש בבית חמץ, ופטר מלבדוק את איברי הבהמה מכיוון שהבהמה בחזקת כשרות. הציצית כמו הבהמה בחזקת כשרות, שהרי אתמול היא הייתה כשרה, אז מדוע המגן אברהם פסק שצריך לבדוק מעיקר הדין את הציצית?!

מחצית השקל תירץ, שיש לחלק בין מקרה שסומכים על רוב, למקרה שסומכים על חזקה. כאשר סומכים על רוב (רוב בודקים/רוב שוחטים), אז אם הרוב לא פועל כנגד חזקה (למשל שחזקת הבהמות להיות כשרות) לא צריך לבדוק גם אם אפשר. לעומת זאת, כאשר אנו סומכים על חזקה (חזקה שהציצית כשרה), אז גם אם אין חזקה שפועלת כנגד חזקת הכשרות, עדיין צריך לברר במידה ואפשר.

חג שמח! סיימת לקרוא? קח לקרוא בשולחן החג או בבקשה תעביר הלאה כדי שעוד אנשים ייקראו...³